

Ingrīda Peldekse

**EKSLIBRIS LATVIJĀ NO 20. GADSIMTA OTRĀS PUSES
LĪDZ 21. GADSIMTA SĀKUMAM UN GRAFIĶES DZIDRAS EZERGAILES
VEIKUMS**

**LATVIAN BOOKPLATE ART FROM THE MIDDLE OF THE 20th CENTURY
TO THE EARLY 21st CENTURY – CONTRIBUTION OF GRAPHIC ARTIST
DZIDRA EZERGAILE**

<https://doi.org/10.55877/kkmp.2022.55>

Abstract

Book ownership determinant – *ex libris* – has undergone considerable transformations in Latvia – from flourishing during the second half of the 20th century to decline in the beginning of the 21st century. Artistic legacy of Dzidra Ezergaile (1926–2013), which includes not only graphic works but also several thousands of bookplates created in the course of a half century, leads to a better understanding of this process.

Enormous interest in creating bookplates by professional printmakers in the course of a half century Latvia was secured by several factors. Alongside the broad audience among collectors, regular exhibitions of bookplates were organized by national *Ex libris* Society contributing to popularity of bookplates in Latvia.

Not without encouragement of the teacher of the Art Academy of Latvia and a bookplate collector of global reputation Pēteris Upītis (1899–1989) many of the most talented artists of their day produced high-quality bookplates, among them Dzidra Ezergaile, Dainis Rožkalns (1928–2018) and Zigurds Zuze (1929–2003).

Nowadays with increasing interest in ownership signs the bookplate regains its role in expressing visual identity of the owner of a book. *Ex libris* created by Dzidra Ezergaile provide numerous examples of vital transformations in the production of bookplates.

Keywords: *Latvia, bookplates, ex libris.*

Meklējot atbildi uz jautājumu, kādi faktori ir ietekmējuši grāmatas īpašuma zīmes, ekslibra jeb grāmatzīmes uzplaukumu Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē un kas novedis pie izsūkuma 21. gadsimta sākumā, ir izvērtējams vairāku apstākļu kopums, un svarīgākais no tiem – pieprasījums pēc šādas īpašuma zīmes. Grāmatas vērtība 20. gadsimta sākumā sabiedrībā radīja pieprasījumu pēc ekslibra jeb grāmatzīmes, tādējādi rosinot profesionālus grafiķus pievērsties šim miniatūrgrafikas veidam. 20. gadsimta pirmajā pusē Latvijā uzplaukusī ekslibru darināšanas tradīcija turpinājās arī pēc Otrā pasaules kara, kad valsts tika inkorporēta Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) sastāvā. Līdzās kolekcionēšanas tradīcijai tam raksturīga arī izstāžu rīkošanas kustība visā PSRS, tādējādi nodrošinot māksliniecisku ideju apriti. Latvijā nozīmīga loma bija Brīvprātīgās grāmatu draugu biedrības Ekslibristu sekcijas darbībai, kas regulāri rīkoja izstādes visā republikā. Lai izprastu grāmatzīmes jeb ekslibra transformācijas šo gadu gaitā, vienlīdz svarīgi apzināties procesus, kas noveda pie ekslibristu darbības apsūkuma 21. gadsimta sākumā.

Tam noder grafikas vecmeistares Dzidras Ezerгаiles (1926–2013) radošā mantojuma izpēte, kas ietver teju vai piecdesmit gadu garumā darinātus vairākus tūkstošus māksliniecisku grāmatzīmju. Šā uzdevuma veikšanai noderīgi avoti ir Ezerгаiles vēstules un esejas, kurās pausti uzskati par ekslibra funkciju, kā arī izklāstīta radošā pieeja dažādu tehniku izmantošanā. Latvijas ekslibristu kopainā šis grafiķes devums ir meklējumu pārpilns un apliecina mākslinieces pārliecību, ka ekslibris nav zaudējis nozīmi.

Dzidra Ezerгаile dzimusi 1926. gada 11. aprīlī Rīgā. Tēva Jāņa Ezerгаiļa dzimtas sākumi ir Balvu novadā, bet mātes Emīlijas dzimtas saknes – Saldus novada Blīdenē. Pēc Rīgas 2. vidusskolas beigšanas viņa sāka studijas Latvijas Valsts Universitātes Arhitektūras fakultātē. Pēc četrus gadus studijām, 1951. gadā, šī fakultāte tika pievienota Inženierzinātņu fakultātei, tāpēc Dzidra Ezerгаile akadēmisko izglītību turpināja Latvijas Mākslas akadēmijas (tolaik – Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas (VMA)) Grafikas nodaļā un absolvēja to 1956. gadā. Viņa strādāja par žurnāla “Padomju Latvijas Sieviete” māksliniecisko redaktori (1956–1976) un kopš 1956. gada piedalījās izstādēs. Darbi atrodas daudzu muzeju kolekcijās un privātkolekcijās. Latvijā (bij. Latvijas PSR) Dzidra Ezerгаile kļuva par Mākslinieku savienības biedri 1962. gadā, kā arī bija grafiķes Neles Zirņītes vadītās Oforta ģildes goda locekle no 2010. gada līdz mūža beigām. Bijusi precējusies ar literātu Vidaru Baltu (arī Aleksandrs Balts, dzimis Aleksandrs Miškins, 1911–1994). Mirusi 2013. gada 6. jūlijā, apbedīta Alūksnes Lielajos kapos.

Mūsdienās, pieaugot interesei par īpašumzīmēm plašā nozīmē un ņemot vērā 20. gadsimtā izkoptās tradīcijas, paliek atvērts jautājums, vai nākotnē tas būs attiecināms arī uz grāmatzīmi jeb ekslibri kā grāmatas īpašnieka vizuālās identitātes nesēju. Neatbildēts paliek jautājums, vai pieprasījumam atbildīs piedāvājums.

Šā pārskata uzmanības centrā ir grāmatzīmes jeb ekslibra kā īpašuma zīmes transformācijas Ezergailes daiļradē – no grafikas iespiedtehnikas pielietojuma līdz tušas zīmējumam un jauktas tehnikas izmantojumam, integrējot savu grafikas darbu novilkumus ekslibros.

Latīniskais vārdu salikums *ex libris* (tulk. no latīņu val.– no grāmatas) vistiešākajā veidā saistāms ar grāmatu un tās popularitātes pieaugumu Rietumeiropā kopš 20. gadsimta sākuma. Martins Hopkinson (Martin Hopkinson) Britu muzeja izdevumā “*Ex libris: The Art of Bookplates*” piedāvā šādu grāmatzīmes definīciju: *Grāmatzīme ir profesionālu un amatiermākslinieku iespiedtechnikā, zīmējuma tehnikā vai akvareltechnikā darināta zīme, kas ielīmējama grāmatas priekšējā vāka iekšpusē ar norādi uz tās īpašnieku* [Hopkinson 2011: 5]. Grāmatzīmes senākās saknes meklējamas 15. gadsimta vidū, līdz ar grāmatu iespiedšanas tehnoloģijas atklājēja Johana Gūtenberga (Johannes Gutenberg) no Maincas (1394–1468) darbību. Grāmatu īpašnieki pasūtīja māksliniekiem pirmos īpašuma apliecinājumus tam – grāmatzīmes (turpmāk līdztekus lietoti apzīmējumi **grāmatzīme** un **ekslibris** kā identiski sinonīmi); par senākajām uzskatāmas ap 1470. gadu tapušas grāmatzīmes [North 1996: 372]. Funkcionalitātes ziņā tās bija pielīdzināmas citām piederību apliecinošām zīmēm, piemēram, ģerbonim, un īpaši bagātie sabiedrības locekļi vēlējās redzēt savos ekslibros tā elementus [Hopkinson 2011: cover]. Grāmatā “Dzimtu ģerboņi mūsdienu Latvijā” Imants Lancmanis apstiprina ģerboņa un ekslibra kā īpašumzīmes saistību: *19.–20. gadsimtu mijā Eiropā uzplaukusī aizraušānās ar ekslibru radīšanu izplatījās arī Latvijā. Šajā mazajā grāmatas piederības zīmē, blakus iespējai attēlot īpašnieka nodarbošanos vai intereses, labprāt iekļāva arī heraldiskus motīvus, ko nespēja pārtraukt jūgendstila laika mīlestība uz simboliem un ornamentālismu* [Lancmanis 2020: 19]. Grāmatzīmi ar ģerboni vieno arī tas, ka grāmatzīmes sākotnēji bija prestiža un statusa zīme sabiedrībā, bet 20. gadsimtā ļoti lielā mērā pieauga to cilvēku skaits, kuri varēja atļauties pasūtīt grāmatzīmi un atrada tai izmantojumu [Hopkinson 2011: 5].

Par latviešu mākslinieciskās grāmatzīmes vēstures aizsākumu tiek uzskatīta Riharda Zariņa (1869–1939) 1897. gadā darinātā grāmatzīme viņa nākamajai dzīvesbiedrei Evai Sundbladei [*Ex libris: Latviešu grāmatzīmes simtgade* 1999: 2]. Ieskatu Latvijas ekslibristu darbībā sniedz grafiķe un ekslibriste Jeļena Antimonova (1945–2002), kas sagatavoja izdevumu “*Ex libris: Latviešu grāmatzīmes simtgade*”: *XX gs. pirmās puses latviešu ekslibra mākslinieku darbos parādījās jauno māksliniecisko stilu ietekmes: racionālais konstruktīvisms (N. Strunke), elegantais Art Deco manierisms (S. Vidbergs), ironiski vēstošais (I. Zeberīņš) vai patosa pilnais (V. Krūmiņš). Turpmāk aizvien lielāku nozīmi ieguva arī kokgrebuma tehnika (N. Puzirevskis, J. Plēpis). Īstu uzplaukumu kokgrebums sasniedza Pētera Upīša daiļradē, kurš, būdams profesora R. Zariņa skolnieks, mantojis dziļu interesi par ekslibri, kas arī kļuva par viņa daiļrades pamatu* [*Ex libris: Latviešu grāmatzīmes simtgade* 1999: 2].

Šajā publikācijā līdzās iepriekšējai Latvijas grafiķu paaudzei, minēti ekslibristi, kuru darbība attiecināma uz PSRS laikiem un mūsdienām: Aleksejs Jupatovs (1911–1975), Oto Mednis (1925–1976), Viesturs Grants (1926–2013), Dzidra Ezergaile, Dainis Rožkalns (1928–2018), Zigurds Zuze (1929–2003), Izabella Varžapetova (1931–2000), Inārs Helmūts (1934), Valija Brence (1941–2009), Lolita Zikmane (1941), Ritma Lagzdiņa (1945), Anita Jansone-Zirnīte (1945), Jeļena Antimonova (1945–2002), Indulis Oto (1947–2006), Andrejs Māris Eizāns (1952), Rūta Jepifanova-Švalbe (1952), Juris Petraškevičs (1953), Pēteris Justovičs (1958–2016), Elita Viliama (1954), Dmitrijs Zinovjevs (1960), Marina Maksutova (1961), Natālija Čerņecova (1969).

Latviju PSRS ekslibristu izstādēs ir pārstāvējuši arī citi grafiķi: Ļeņingradā¹ – Lea Aronova (1903–1987), Dzintars Bendža (1929–1966), Kārlis Celmiņš (1894–1973), Aleksandrs Čaupovs (1929–1992), Rūdolfs Heimrāts (1926–1992), Aleksandrs Junkers (1899–1976), Aleksejs Jupatovs (1911–1975), Oto Mednis (1925–1976), Harijs Purviņš (1920–2006), Pēteris-Ringolds Smagiņš (1901–1970); Viļņas biennālēs² – Natālija Čerņecka (1959), Jānis Liepiņš (1930–1991), Rūta Opmane (1938), Imants Ozoliņš (1930–2018), Rihards Skrubis (1928–1995), Elza Stalidzāne (1933–2022). Piepulcinot šos vārdus iepriekš minētajiem, veidojas kopaina, kas liecina par ļoti plašu Latvijas grafiķu iesaisti ekslibristu kustībā.

No PSRS kultūrpolitikas viedokļa grāmatzīmei jeb ekslibrim kopš 20. gadsimta 60. gadiem izrādījās labvēlīgs attīstības posms. Padomju Savienībā ekslibru popularizēšanas mērķis bija piesaistīt pēc iespējas vairāk profesionālu grafiķu pievērsties ekslibru radīšanai un ietvert šajā miniatūrgrafikas formā citu saturu – uzsvāru pārceļot no grāmatas piederības zīmes uz sabiedriski aktuālu tēmu popularizēšanu [Что такое экслибрис? 1968: 6]. Līdzās Pēterim Upītim par aktīvākajiem šīs kustības dalībniekiem uzskatāmi Dzidra Ezergaile, Dainis Rožkalns un Zigurds Zuze.

PSRS rīkotajās izstādēs Latvijas ekslibristu pārstāvniecība bija visnotaļ pamanāma un pavēra iespējas saziņai ar šā miniatūrgrafikas veida profesionāļiem starptautiskā mērogā. Kā rakstīja mākslas zinātniece Genoveva Tidomane, Pēterim Upītim un citiem Latvijas grāmatzīmju kolekcionāriem izveidojās kontakti ar domubiedriem visā PSRS – it īpaši Maskavā, Ļeņingradā, Tallinā, Tartu, Viļņā un Kijivā [Tidomane 1975: 114].

Līdzās izstāžu rīkošanai visā PSRS attīstījās ekslibru kolekcionēšanas tradīcija. *“Grāmatzīmes mazie izmēri, pavairošanas varēšana,” teica Pēteris Upītis, “dod plašas iespējas apmainīties ar šiem mazizmēra grafikas darbiem. Man tas ir ļoti svarīgi arī*

¹ 7 izstāžu cikls Ļeņingradā (laikposms 1958 (par 1956–1957) –1963).

² Baltijas ekslibristu biennāles; 7 izstādes – Viļņas biennāle, Lietuvas PSR (laikposms 1977–1989).

kā grafiķim profesionālim un Mākslas akadēmijas pedagogam. Apmainoties grāmatzīmēm ar dažādu tautu māksliniekiem un citiem kultūras pārstāvjiem, esmu lielā mērā lietas kursā par grafikas stāvokli visā Eiropā, arī plašākā pasaule” [Zeile 1981: 77]. Priekšstatu par kolekcionēšanas mērogiem var gūt Pētera Upīša sarunā 1988. gadā ar gleznotāju un grafiķi Ainu Karlsoni (1935–2012). Nosūtot apmēram 200 Jaungada apsveikumu, grafiķis un kolekcionārs Upītis apmaiņai pievienoto grāmatzīmju skaitu laika gaitā samazināja no trim līdz vienai vienībai, jo iespiedtehnikas izmantošana saistījās ar zināmiem ierobežojumiem [Karlsona 1988].

Latvijā nozīmīgu loma bija Brīvprātīgās grāmatu draugu biedrības (BGDB) Ekslibristu sekcijas darbībai, regulāri rīkojot izstādes Latvijā. BGDB Ekslibristu sekcija tika nodibināta 1976. gadā, lai rīkotu grāmatzīmju izstādes, kas iepriekš notika neregulāri kopš pirmās izstādes 1962. gadā, kurā piedalījās 26 grafiķi ar 262 darbiem [Centrālais ekslibristu klubs 1986]. Dzidra Ezergaile atmiņās rakstīja: *Bija laiks, kad vajadzēja pašiem libristiem iekārtot izstādes, kas notika Arnolda Salenieka vadībā, viņš bija mūsu libristu krājējs, vēsturnieks un aprakstītājs. Nodibinājās sava libristu nodaļa pie Grāmatu draugu biedrības – savs klubs. Arī tur iekļuva kādā amatā, vienīgā mana aktivitāte bija izstāžu rīkošanā – noformēšanā* [Ezergaile 1991].

Ekslibru izstādes veicināja gan šā miniatūrgrafikas veida izkopšanu un kolekcionēšanas tradīcijas, tomēr par grāmatzīmes funkcionālo nozīmi neļāva aizmirst ilggadīgais šo izstāžu organizētājs mākslas vēsturnieks Arnolds Salenieks (1924–2015). Par grāmatzīmes kā īpašumzīmes pielietojumu viņš rakstīja 1973. gadā, 3. grāmatzīmju izstādei veltītajā apskatā: *Izstāde rāda mūsu mākslinieku labākos sasniegumus pēdējos piecos gados. [...] Bet 3. grāmatzīmju izstāde raisa pārdomas par dažām mūsu ex libris specifikas problēmām. Māksliniekiem vairāk uzmanības jāpievērš grāmatzīmes piemērotībai ielīmēšanai grāmatā, ex libris, atšķirībā no ilustrācijas un citiem miniatūrgrafikas veidiem kā PF [Per Felice], jāpadomā par in memoriam piemērotību grāmatzīmēs, jubilejas grāmatas nozīmi. Vairāk vērības jāveltī arī burtu rakstības saskaņai ar zīmējumu, tā nepārprotamai nolasāmībai, burtu stila izturētībai. Un, beidzot, mākslinieki nedrīkst novērtēt par zemu ex libris tehniskā izpildījuma kultūru* [Salenieks 1973:174]. Grāmatzīmes bija populāras, pateicoties lielām grāmatu tirāžām un plašām sabiedrības aprindām pieejamai grāmatu cenu politikai. Daudzās mājsaimniecībās Latvijā veidojās personīgās bibliotēkas, un grāmatzīme ļāva padarīt izdevumu, kura eksemplāri piederēja daudziem tūkstošiem, personiskāku, savā ziņā unikālu. Izdoto grāmatu statistikas dati liecina par augšupejošu tendenci 20. gadsimta otrajā pusē, jo uz katriem 1000 iedzīvotājiem Latvijas PSR 1958. gadā izdeva 6020 grāmatu, 1965. gadā – 6119, 1968. gadā – 6472, 1971. gadā – 6506; arī turpmākajos gados šis rādītājs pārsniedza sešus tūkstošus [Rīga sociālisma laikmetā 1917–1975 1980: 455]. Par īpašu lasītāju atsaucību liecināja daļlīteratūras izdevumu tirāžas; Rūdolfa Blaumaņa stāsts “Velniņi” ar Pāvila Šēnhofa ilustrācijām 1975. gadā tika

izdots 80 000 eksemplāru lielā metienā, Zentas Ērgles stāsts “Ato un brīnumpērle” – 100 000 eksemplāru lielā metienā. Tāpat lielu popularitāti izpelnījās dzeja – tajā pašā gadā Andreja Pumpura eposs “Lāčplēsis” tika izdots 40 000 eksemplāros un Imanta Ziedoņa dzejoļu krājums “Caurvējš” – 33 000 eksemplāros.

Sakarā ar grāmatzīmes lietojumu Ezergaile savā 2004. gada janvārī rakstītajā esejā “Dzīves brīnumi: par *ex libri* jeb grāmatzīmi” secināja: *Īpašuma zīme grāmatai vēl pastāv. Tai ir sava vieta grāmatā uz iekšvāka augšējā stūra. Grāmatā tādas var būt vairākas, ja tā ceļo no rokas rokā. Var tai vieta būt uz pēdējā vāka. Es cenšos zīmīti iezīmēt. Tad grāmatas vērtība aug, ja tādas ir vairākas. Šodienas grāmatu dārdzībā tādai zīmītei ir liela nozīme, ka aizdota grāmata tomēr atgriezīsies atpakaļ. To izbaudīju pati* [Ezergaile 2004].

Latvijas ekslibristu kopainā grafiķes Dzidras Ezergailes devums ir skaitliski nozīmīgs un tapis vairāk nekā piecdesmit gadu garumā. Savulaik apguvusi visas grafikas tehnikas, viņa nerimstoši eksperimentēja, izveidojot sev vien raksturīgu vizuālo rokrakstu, kas izpaudās ne tikai stājgrafikas darbos, bet arī ekslibros. Ieva Vilmane portretintervijā laikrakstā “Saldus Zeme” 80 gadu jubileju nosvinējušo grafiķi 2006. gadā raksturoja šādi: *Viņas vārdam mākslas pasaulē ir izpalikusi skaļa popularitāte un jūsmīgas kritikas, taču pati intuitīvi jutusi, vai uzzīmētais ir vērtība. “Vienmēr esmu darījusi, ko gribējusi, arī cenzūras laikā,” lepojas māksliniece* [Vilmane 2006: 4].

Ezergaile aizvien radoši strādāja stājgrafikā un darināja ekslibrus. Savulaik Komerceskolā trīs gadu garumā apgūtās prasmes, mācoties glītrakstišanu un stenogrāfiju [Dzidras Ezergailes darbu izstāde, bez dat.], izrādījās nozīmīgas arī grafiķes darbā: *Skolotājs sacīja – lai sasniegtu labus rezultātus, esot katru dienu trīs minūtes jātrenējas. (...) Tā man bija pieredze visai dzīvei, ko nozīmē treniņš. Tas ir tāpat, kā katru dienu vingrināties, spēlējot klavieres vai zīmējot. Vēlāk Mākslas akadēmijā Eduards Kalniņš mums teica: “Gleznojiet katru dienu, kaut aizvērtām acīm...”* [Timmermane 1996: 1]. Šie vārdi vienlīdz lielā mērā attiecināmi uz ekslibru darināšanu. Ezergaile esejā par ekslibri uzsvēra būtisko grāmatas īpašnieka vizuālajā identitātē – ekslibrim jābūt lakoniskam kā ģerbonim, un to grafiķe uzskatīja par visgrūtāko uzdevumu [Ezergaile 2004]. Savas astoņdesmitās jubilejas intervijā Ezergaile secināja, ka ļoti labi pazīstamiem cilvēkiem viņa mēdza darināt vairākus simtus grāmatzīmju; ekslibris – tā bija viņas vislielākā aizraušanās visa mūža garumā [Vilmane 2006: 4]. Ezergailes ekslibru kolekcionārs Andrejs Māris Eizāns 2012. gadā lēsa, ka ekslibru skaits mērāms vairākos tūkstošos: *Lai gan nav pārliecības, ka kādreiz izdosies izveidot pilnu Dz. Ezergailes radīto grāmatzīmju sarakstu, tomēr šobrīd varu teikt, ka to skaits jau tuvojas trim tūkstošiem, bet māksliniece turpina radīt – nenogurstoši, neraugoties uz gadiem un sadzīvīskām ķibelēm* [Eizāns 2012: 60]. Par Ezergailes ekslibristes mērogiem Aina Karlsonē izteicās šādi: *Mēģināšu nokopēt 3 eks., divi būs tikai melnbalti attēli, bet trešajā ielīmēšu visas krāsaino EKL [ekslibru] kopijas. Tak vismaz es Jums,*

Dzidra, būšu darījusi iespējamo, kad vienu no kopijām nosūtīšu Jums, pateicībā un cieņā par zīmēm, veltītām man 10 gados! Tagad mēģinu iedomāties, cik bagāts varētu būt izdevums no VISĀM Jūsu zīmētajām grāmatzīmēm! Ja būtu kāds, kam tās ir, un kurš tās varētu salikt! [Karlsone 2000].

Gan vēstulēs draugiem, gan autobiogrāfiskos savas daiļrades pārskatos, kas rok-rakstā atrodami, piemēram, Andreja Māra Eizāna īpašumā, Ezergaile mūža nogalē raksturoja aizvien klātesošo nepieciešamību izteikties ekslibra līdzekļiem. Zūdot iespējai izmantot grafikas iespaidtehniku, viņa risinājumu rada tušas zīmējuma tehnikā darinātiem ekslibriem. Tā kā Ezergaile pati sevi dēvēja par cilvēku, kuram *patika zīmēt ar tušu* [Ezergaile], nereti viņas ekslibri tapuši tušas zīmējuma tehnikā konkrētas grāmatas iekšvākā. Tomēr visbiežāk Ezergaile lika lietā gadu gaitā sakrāto savu stāj-grafikas darbu fragmentus, veidojot tiem apdares tušas zīmējuma tehnikā ar ekslibra adresāta vārdu; tādējādi tapa jauni mākslas darbi – ekslibri vienā eksemplārā. 77 gadu vecumā viņa rakstīja: *Tagad pēdējos gados top librīši tušas zīmējumā uz krāsainām vai kodinājumā novilkām lapiņām* [Ezergaile 2003]. Izmantojot jauktu tehniku (meco-tinta un tuša, akvarelis un tuša, tāss un tuša), tika radīti vairāki simti ekslibru. Vēstulē ekslibru kolekcionāram Guntim Višņevskim viņa rakstīja: *Grāmatzīmi viņai [Vijai Kļaviņai] jau uzcepu pēc vecās receptes: darbu uz darba (novilkums + zīm.). Arī man pašai vajadzēja sev kaut ko iezīmēt jaunajā grāmatā. Tad no [Jāņa] Liepiņa jāņugunīm neapdarīts palika ofortā ugunskurs. Tam es piekabināju Jūsu vārdu* [Ezergaile 2005].

Tāpat, izmantojot biroja fotokopēšanas tehnikas iespējas, Ezergaile veidoja kolāžas ne tikai no savu grafiku novilkumu fragmentiem, bet arī no to kopijām, ar nolūku mērogot līdz vēlamajam izmēram. Šāds piemērs ir minēts Ezergailes 2006. gada 10. septembra vēstulē Guntim Višņevskim: *Dzīves ceļš mums iet pa spirāli. Tādēļ augšup aizvien un tālāk arīdzan!* [Guntis Višņevskis, ex libris]. *Librītis ir jāsamazina ~ 5 cm* [Ezergaile 2006c]. Kādā citā šā paša gada vēstulē Višņevskim Ezergaile nosūtīja anonīmu, fotokopētu ekslibri ar piebildi: *Librītī var ierakstīt baltajā līnijā vārdu un kādam zemes mīlim uzdāvināt ielīmētu grāmatā* [Ezergaile 2006b].

Tieši pateicoties plaši pieejamai biroja kopēšanas tehnikai, nereti liecības par ekslibriem saglabājušās vismaz kopiju formā; pirms ekslibra oriģināla, kas tapa vienā eksemplārā, došanas adresātam, Ezergaile mēdza to nokopēt personīgajam arhīvam. Fotokopēšanu ekslibru pavairošanai arī izmantoja jau minētā grafiķe Aina Karlsone, grāmatu “Grāmatzīmes Jēkabpils novadam” [Karlsone 2004] un “Īpašuma, cieņas un pateicības zīme – ekslibris grāmatzīme” [Karlsone 2005] autore vēstulē Ezergailei 2001. gadā dalījās pārdomās par tehniskajām inovācijām: *Savam dzimtajam novadam (Cesvaines pusei) nosūtīju grāmatzīmju salikumu no savas kolekcijas. Nokopēju 2 eksemplāros: sev un Cesvaines vidusskolas muzeja vadītājam. Netieku pāri vienam*

¹ Izcēlums – Aina Karlsone.

jautājumam: nemāku noteikt visām zīmēm tehnikas apzīmējumu – ja tas vajadzīgs. Kops' kseroksa uzvaras gājiena – ej nu saziņi, kas tas sākumā ir bijis! [Karlsone 2001].

Par jaunu tehnisko iespēju izmantošanu ekslibru darināšanā grafiķu domas daļiņās. Izsīkstot iespējām izmantot ekslibru iespiedtehniku, Ezergaile izmēģināja roku ekslibra veidošanā ar datoru, šādi piemēri ir ekslibri kolekcionāram Guntim Višņevskim un Andrejam Mārim Eizānam. Savukārt Aina Karlsone sarakstē ar Ezergaili neslēpa neizpratni par šādiem tehniskiem jauninājumiem: *Visjaunākais, kas mulsina, ir datortehnikā zīmētās zīmes!?! Ja pareizi saprotu, to izmanto Elita Viliama jau. Vai tas ir vajadzīgs – zīmēt ar datoru – tas ir cits jautājums* [Karlsone 2001].

Par ekslibra nepieciešamību nākotnē esejā “Dzīves brīnumi – par ekslibri jeb grāmatzīmi” Ezergaile 2004. gadā rakstīja: *Kad mākslai arī bija jāapmet kūlenis pārmaiņu gados un jāpiemērojas Eiropai, librīša popularitāte apdzisa, tā kļuva nevajadzīga, neienesīga materiāli. Kam tagad laiks knibināties ar sīkdarbiņiem! Nauda kā tāds vaivairogs izšķīra situāciju. Vai [Latvijas Mākslas] akadēmijas mācību gaitā ir stingra prasība apgūt šo seno tradīciju – nezinu. Bet ka tai būs nākotnes mākslā sava loma – apjaužu. Bagātība aug, un, kad naudas vīri gribēs nosargāt savas greznās mašīnas, prasība pēc īpašuma zīmes pieaugs. Pārākuma izjūta var radīt pieprasījumu. Katrai mantai var būt sava īpašuma zīme – simbols. Mēs zinām, ka visstiprākās cilvēku sazināšanās zīmes ir simboli. Simbols ir tīrās idejas zīme. Senči tādas atstāja pakšos, akmeņos u. c.* [Ezergaile 2004]. 2006. gada ziemā rakstītajā esejā “Mākslinieku nams un estampu darbnīca” Ezergaile ar rūgtumu secināja, ka jaunajiem grafiķiem ekslibris nešķiet saistoša mākslinieciskās izteiksmes forma, un interese par ekslibri saglabājusies vienīgi kolekcionāru vidū [Ezergaile 2006a].

Apzinot Dzidras Ezergailes pārdomas par grāmatzīmes jeb ekslibra uzplaukumu Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē, par apsīkumu un nākotnes perspektīvām no tā funkcionalitātes viedokļa, secināms, ka pieprasījums pēc ekslibra kā īpašuma zīmes privātpersonu bibliotēkām galvenokārt piedzīvoja uzplaukumu kā miniatūrgrafikas veids un guva atsaucību izstādēs, sekmējot arī kolekcionēšanas tradīciju. Uzplaukuma cēloņi meklējami ne tikai pieprasījuma un piedāvājuma atbilstībā, bet to noteica arī ekslibristu kustībā iesaistītās personības. Viens no šādiem cilvēkiem ar pasaules mēroga ekslibru kolekcionāra reputāciju bija LMA pedagogs Pēteris Upītis, kas pulcināja ap sevi studentus, galvenokārt vienas paaudzes grafiķus. Savukārt ekslibristu kluba dzīves vadītājs bija mākslas vēsturnieks Arnolds Salenieks, kas uzturēja ekslibru izstāžu veidošanas tradīciju vairāku gadu desmitu garumā. Mūsdienās, atkarībā no personīgās iniciatīvas, jaunākas paaudzes grafiķiem paveras plašas iespējas individuālā līmenī piedalīties visas pasaules ekslibristu kustībā. Iespējams, ka gan ekslibra uzplaukums, gan apsīkums Latvijā saistāms ar šā miniatūrgrafikas veida tehniskajiem radīšanas un tirāžēšanas risinājumiem, kā arī ar pieprasījuma dinamiku grāmatu īpašnieku vidū.

Par to, ka mūsdienās aktualizējas īpašumzīmes nozīme, liecina atjaunojusies interese par ģerboņiem. To apliecina grāmata “Dzimtu ģerboņi mūsdienu Latvijā 2000–2020”. Līdzīgi ģerboņiem, arī grāmatzīmei jeb ekslibrim pastāv iespējas atgūt popularitāti, apliecinot grāmatas īpašnieka vizuālo identitāti. Ekslibra nākotne joprojām ir atkarīga no vairāku faktoru kopuma – gan atjaunotas intereses par ekslibra primāro īpašuma zīmes funkciju, gan profesionālu grafiķu piedāvājuma, kas ietver ne tikai augstu māksliniecisko kvalitāti, bet arī grāmatzīmju jeb ekslibru jaunus tiražēšanas tehniskos risinājumus.

Izmantotie avoti

- Centrālais ekslibristu klubs* (1986). Sast. E. Viliama. Rīga: Latvijas PSR Brīvprātīgā grāmatu draugu biedrība, 1986, [18] ats. lapas.
- Dzidras Ezergailes darbu izstāde (bez dat.)*, Andreja Māra Eizāna īpašums, kopija.
- Dzimtu ģerboņi mūsdienu Latvijā 2000–2020* (2020). Sast. R. Umblija. Rīga: Baltic International Bank, 2020, 2 sēj., 1. sēj. 276 lpp., 2. sēj. 380 lpp.
- Eizāns, A. M. (2012). Latviešu grāmatzīmes vecmeistare – Dzidra Ezergaile. *Iespiedgrafika*, Nr. 1, 2012, 60.–61. lpp.
- Ezergaile, Dz. (*Portretfoto ar parakstu*). Īras Zaneribas īpašums, nodots LNA LVA (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvam) 2020. gada jūlijā, oriģināls.
- Ezergaile, Dz. (1991). *Grāmatzīme manā dzīves gājumā*: eseja. 1991. gada 15. aprīlis, 3 lpp. Andreja Māra Eizāna īpašums.
- Ezergaile, Dz. (2003). *Dzidras Ezergailes biogrāfija*. 2003. gada 13. janvāris. Andreja Māra Eizāna īpašums.
- Ezergaile, Dz. (2004). *Dzīves brīnumi: par ex libri jeb grāmatzīmi*. Eseja. 2004. g. janvāra vidū, 3 lpp. Rokraksts, kopija. Andreja Māra Eizāna īpašums.
- Ezergaile, Dz. (2005). *Vēstule Guntim Višņevskim*, 2005. gada 13. martā, oriģināls.
- Ezergaile, Dz. (2006a). *Mākslinieku nams un estampu darbnīca*. Eseja. 2006. gada ziema. Rokraksts, kopija. Andreja Māra Eizāna īpašums.
- Ezergaile, Dz. (2006b). *Vēstule Guntim Višņevskim*, 2006. gada 12. martā, oriģināls.
- Ezergaile, Dz. (2006c). *Vēstule Guntim Višņevskim*, 2006. gada 10. septembrī, oriģināls.
- Ex libris: Latviešu grāmatzīmes simtgade* (1999). Sast. J. Antimonova u. c. Rīga: Diapro, 31 lpp.
- Hopkinson, M. (2011). *Ex libris: the Art of Bookplates*. London: The British Museum Press, 111 pp.
- Karlsona, A. (1988). *Aina Karlsona ciemos pie P. Upīša, 1988. g. 18. martā*, turpinājums, kopija, mašīnraksts. LNA LVA 2697, 1 v., 15, 6.

- Karlsona, A. (2000). *Vēstule Dzidrai Ezergailei 2000. gada 27. septembrī*, oriģināls. LNA LVA 2697, 1 v., 15, 22.
- Karlsona, A. (2001). *Vēstule Dzidrai Ezergailei 2001. gada 17. janvārī*, oriģināls. LNA LVA 2697, 1 v., 15, 25.
- Karlsona, A. (2004). *Grāmatzīmes Jēkabpils novadam*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 142 lpp.
- Karlsona, A. (2005). *Īpašuma, cieņas un pateicības zīme – eklibris grāmatzīme*. Talsi: Aleksandra Pelēča lasītava, 133 lpp.
- Lancmanis, I. (2020). Dzimtu ģerboņi mūsdienu Latvijā. No: *Dzimtu ģerboņi mūsdienā Latvijā: Dzimtu ģerboņi 2000–2020*. Rīga: Baltic International Bank, 1. sēj., 16.–23. lpp.
- North Lee, B. (1996). Bookplate. In: *The Dictionary of Art*. Ed. J. Turner. New York: Grove, vol. 4, pp. 372–373.
- Rīga sociālisma laikmetā 1917–1975* (1980). Atb. red. A. Drīzulis. Rīga: Zinātne, 518 lpp.
- Salenieks, A. (1973). 3. grāmatzīmju izstāde. *Karogs*, Nr. 3, 1973, 174. lpp.
- Tidomane, G. (1975). *Pēteris Upītis*. Rīga: Liesma, 141 lpp.
- Timmermane, A. (1996). Spītīgā ziemciete. *Malienas Ziņas*, Nr. 44, 1996. gada 13. aprīlī, 1. lpp.
- Vilmane, I. (2006). Profesiju nošpikoja, bet likteni ieguva līdz ar laimes krekliņu. *Saldus Zeme*, Nr. 105, 2006. gada 9. septembrī, 4. lpp.
- Zeile, P. (1981). Grāmatzīme – cilvēku un kultūru vienotājzīme. No: *Latviešu tēlotāja māksla*. Sast. S. Cielava. Rīga: Liesma, 76.–90. lpp.
- Что такое эклибрис?: *каталог 1-й выставки книжных знаков* (1968). [Сост. Н. Я. Великанов.] Могилёв, 46 с.

Pētījumu finansē Latvijas Republikas Kultūras ministrija, projekts “Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai”, projekta numurs: VPP-KM-LKRVA-2020/1-0003.